

TÓTH LÁSZLÓ (1949) Dunaszerdahely

TÓTH LÁSZLÓ

Hagyományfolytonosság – hagyománytörés – identitás

Kérdések és töprengések a szlovákiai magyar irodalomhoz (akár van, akár nincs)

2. rész

III.

1. (Kényszerközösség – kollektív identitás?)

Annak idején, még a rendszerváltás körüli időkben magam is sokat foglalkoztam a „ki a csehszlovákiai magyar?” kérdéssel, amikor is igyekeztem a fogalmat lakhelytől, országhatároktól, állampolgárságtól függetleníteni, s azt az identitás, a kollektív élmények és tapasztalatok kialakította érzékenységek kérdéséből levezetni, értelmezni. S irodalom- és művelődéstörténészként is azokat a determinációkat, illetve értelmezéseket tekintve kiindulópontomnak, melyek történelmi meghatározottságként, „speciális [...] létezésként”, „élménykülönbözőségként” értették a fogalmat (mint például Görömbei András és mások), s a történelmi Magyarország felbomlása után egy másik országba került néptöredék „nemzeti létének és öntudatának megnyilvánulása” irányából közeledtek hozzá (mint például Turczel Lajos és mások). A (cseh)szlovákiai magyarságot egyfelől mint politikai, másfelől mint „élmény”-közösséget fogtuk fel Filep Tamás Gusztávval akkor is, amikor az 1990-es évek második felében a (cseh)szlovákiai magyar művelődés nyolc évtizedes történetét feldolgozó négykötetes, többszerzős vállalkozásunkba belefogtunk. Azaz, vallva, hogy „közösséget közös élmények kiváltotta egységesítő folyamatok hoznak létre”, (cseh)szlovákiai magyarnak tételeztük „mindazokat a személyeket, személyiségeket, akik valaha is e közösség tagjai voltak (akár csak bizonyos történelmi periódusokban), és e közösség kultúrkörébe tartozónak vallották magukat, esetleg személyüket, eredményeiket e közösség vallotta magához tartozónak – tehát mindazokat, akik részt vettek (vesznek) a (cseh)szlovákiai magyar kontextusban”. És tettük ezt annak ellenére, hogy tudtuk: a mintegy négyszáz-négyszázötven kilométeres sávban az 1918-ban létrejött Csehszlovákiához csatolt magyar népesség korábban soha nem képezett egységes közösséget, és nem is tartott egymással közvetlen – nyugat-keleti irányú – kapcsolatot, hanem legtöbbször egymástól függetlenül, Budapesten mint centrumon keresztül kapcsolódott a magyar kultúrához, társadalomhoz, politikai közösséghez. Magyarán, amikor – 1918 előtt – a földrajzi ténynek megfelelően Pozsony és Kassa közelebb volt Budapesthez, mint egymáshoz. 1918 pedig ezt a „közelséget” szüntette meg, s kapcsolta egybe – politikailag, közigazgatásilag – Pozsonyt Kassával. Kivéve az 1938–1945 közötti időszakot, amikor a Magyarországhoz visszacsatolt részekre vonatkoztatva talán joggal beszélhetett Dobossy László egy helyütt „a felvidékiség végéről”, mondván, hogy „kiléptünk a szűk keretű kisebbségi életből, és az egyetemes magyar életnek lettünk a részei”, s körülnézve a hazában, „oda illeszkedtünk be, ahová a rokonszenvünk és a meggyőződésünk állított”. A csehszlovák állam keretei közt azonban valóban hosszan lehet sorolni azokat a kényszerhelyzeteket és egységesítő, közös tapasztalatokban és élményekben is megnyilvánuló folyamatokat, amelyek egyugyanazon politikai közösség tagjaiként egymás mellé terelték e területek magyar népességét, s amelyek az évek, évtizedek kohójában egyfajta – a történész Szarka László kifejezésével mondva – „kényszerközösséggé” formáltak, ami azután visszahatott életének minden területére. Így a kultúra és az irodalom vonatkozásában is, s az elkülönültség, illetve az egymással való összetartozás élményét, történelmi tapasztalatát tette számára egyöntetűvé, dominánssá. Az 1989 utáni, s főleg a következő évtizedforduló politikai-társadalmi-gazdasági és nem utolsósorban geopolitikai változásai, valamint végső soron a térségünket is elérte globalizációs folyamatok és hatások (s technikák) nyomán az ezekben az esztendőknél felnövekvő nemzedékeknek már egyre kevésbé volt (lehetett) közvetlen élményük ez a bezártság, illetve ez a *szűkebb közösséghez tartozás*, így az ön- és énképük kialakításában sem

játsz(hat)ott döntő, sőt hovatovább semmilyen szerepet, és éppen ez az egybetartozás-élmény vált számukra nemcsak hogy megélhetetlenné, hanem mára egyenesen értelmezhetetlenné is. Ami némely posztmodern társadalom- és személyiségfelfogások szerint felfüggesztette a – Szigeti László szavaival – „kollektív identitás megmaradásévének dominanciáját”, s a „független alkotói álláspontokat, művészeti szemléleteket” helyezte előtérbe.

2. (Utópia-e, ami volt? S volt-e, ami volt?)

E felfogás tükröződik a szintén az 1990–2000-es évek fordulójától jelentkezett, illetve nevelkedett nemzedék(ek)kel érkező magyarországi Sipos Balázs magatartásában is, aki szerint az identitás „a közösséghez kötött sors, azaz a közösben felismert egyéni, illetve az egyénítettként átélhető közös”, ami „a modern diktatórikus rezsimek”, úgymond, „hermeneutikai monopólium-igényét” is magyarázza. Ezzel szemben „a késő kapitalizmus posztmodern közösségeiben magától értetődő alapállás a megújíthatatlan identitásokhoz való ragaszkodás elutasítása”, ahol „az Én fantáziáját heterogén diskurzusok töltik és szabdalják fel”, vagyis „a posztmodern az újraírható narratívát, a bizonytalan sorsot, a csereszabatos identitást preferálja”, aminek elsődlegessége megjelenik Németh Zoltán fejtegetéseiben, állásfoglalásaiban is. Sipos „esztétikai ideológiája” értelmében (sic!, ő használja így, nem is egyszer) a „koherencia eszménye immár utópia. A posztmodern késő kapitalizmus – a »transznacionális populáris kultúra« – nem teszi többé lehetővé a világmagyarázattal, humanista programmal, szociális érzékenységgel, népművelői elhivatottsággal, valamint empatikus konszenzusteremtő szándékkal és készséggel fellépő hermeneutikai közösségek létrejöttét (sőt, inkább ellenük dolgozik, felforgatja, parodizálja ezeket)”, mi több, így ő, „a posztmodern rezsimek nem is ambicionálják az ilyesmit”. Ezért „a hagyományt erősen befolyásoló, új hermeneutikai alapállásból beszélő új szerzők mint *erőközpontok* markánsabb hatást gyakorolnak a piacra, felélesztenek, a mélybe taszítanak, megszüntetve-megőriznek másikat [sic!] árucikkeket” [kiemelés tőlem – T. L.], így „egykor valóságosnak hitt figurák, élethelyzetek, problémák, célok és szándékok váltak giccse, pátosszá, paródiává”. Mindennek tükrében már meg sem lep Sipos Balázs végkövetkeztetése, miszerint ő, „arrogáns későn érkező”, már azt sem látja be, „miért kellene erőt, munkát, leleményt fektetnie” az elsüllyedt múlt és irodalmi termékeinek megértésébe. Azért bátorkodtam hosszabban idézni Sipost, mert innen, az ő írása (gondolatmenete) felől értem (vélem érteni) azt a folyamatot, azokat az értékrendi változásokat és manipulációkat (a Kulcsár-Szabó Zoltántól már idézett, „esztétika lepleiben jelentkező ideológiai műveleteket”), amelyek a posztmodern „esztétikai ideológiájának” jegyében az utóbbi egy-másfél évtized szlovákiai magyar történéseit is jellemzik.

A szlovákiai magyar irodalmi hagyománynak az „esztétikai ideológia” jegyében történt átírása, illetve jelentős mértékbeni eltörlése e felfogás jellegadó képviselőit juttatta döntő – már-már döntőbírói? újkáderesi? – szerepekbe, akik – sokáig úgy tűnt – egyedül hivatottak meghatározni, mi az értékes és mi nem, ki az író, és ki a legjobb esetben is csupán avított helyi hagyomány, rosszabb esetben értéktelen, kismemmizendő selejt. Az „irodalomkritika [...] többszörösen is hatalmi kérdés” – szögezte le ide is vonatkozathatóan már másfél évtizeddel ezelőtt (is) Tőzsér Árpád, vagyis, így ő, „az van, ami a médiában van”, „aminek kritikai recepciója van”. A hajdani 'emigráns (minőség) – dilettáns' kétsarkú irodalomszemlélet nyolc-kilenc évtized elteltével, mai megjelenési formájában mintha a *képviseleti irodalom* és a *minőségi irodalom, helyi jelleg és egyetemes érték* dichotómiájában élne tovább e csoport felfogásában (magyarán: ami képviseleti, az eleve tételes, s mint ilyen, nem lehet minőségi, s nemritkán egyenlőségjel került a regionális és a provinciális közé is). Ebből a mára tulajdonképpen (egyelőre?) egyedülivé vált helyi (szlovákiai magyar) irodalmi kánonból – s csak remélhető, hogy nem az irodalomból – a már említett Turczel Lajost, Tőzsér Árpádot és Grendel Lajost kivéve, főleg az idősebb nemzedékek majd minden írója csaknem teljesen kiszorult. (Így például Duba Gyula, Gál Sándor, de tulajdonképpen Cselényi László, Koncsol László s lényegében Kulcsár Ferenc és Varga Imre is, mely sor természetesen tovább is folytatható.) Esetleg magánkiadásra kényszerülnek, mint legújabban Mészáros László, vagy saját maguk kénytelenek „összetalapozni” könyveik anyagi fedezetét, mint két utolsó kötete esetében a tavasszal elhunyt Kulcsár Ferenc tette, illetőleg valamely önkormányzat vagy társadalmi szervezet jóindulatára bízattak (itt ugyancsak Gál Sándor vagy a Bodroglközben élő Mátyás Hudák Katalin, esetleg a Pozsonyból Miskolcra költözött Aich Péter lehet a példánk). S noha egy

időben az kifogásoltatott a mai negyven-ötven közöttiek részéről, hogy a szlovákiai magyar irodalomban minden egy belső vetésforgó szerint dől el, s az irodalmi élet mozgásirányai is eszerint alakulnak, és a számottevő pozíciók mintegy körforgásszerűen mindössze két-három-négy kézben összpontosulnak, éppen ezért úgy belterjes és elvetnivaló az egész, ahogy van, most, hogy mindez – azaz a szlovákiai magyar irodalom intézményei (lapok, kiadók, internetes portálok, tanácskozások szervezése, kuratóriumok, bírálóbizottságok stb.) – mára, úgy tűnik, döntő súllyal az egykor ezt kifogásolók kezébe és hatáskörébe, illetve felügyelete alá került, újból kezd használatba jönni – rehabilitálódni? – részükről is a 'szlovákiai magyar irodalom' fogalma, illetve annak idézőjelek nélküli formája. Mely most már e valóban jeles alkotóknak és holdudvaruknak ad kiemelt érvényesülési, illetve önérdék-érvényesítési lehetőségeket, s az így értett és a selejtes zömtől 'megtisztított' *szlovákiai magyar irodalom* úgy tűnik, újra visszanyer(het)te (polgár)jogait. Azzal a különbséggel, hogy most már nem közösséget jelentő, történetileg-szociológiailag determinált jelentésében, hanem kizárólag földrajzi értelemben használdik a 'szlovákiai' jelző.

Jelenleg a szlovákiai magyar irodalomban is az jelenti a legnagyobb gondot, hogy az ugyanúgy csoportideológiák és -érdekek mentén szerveződik, mint a magyarországi, s egy-egy irodalmi mű, írói életmű minősítése többnyire ezek alapján történik. Aki ezeken kívül esik, illetve alkatilag idegen tőle, hogy menedzselje magát, vagy valamilyen show-műsort szervezzen könyve köré – elveszett ember (fiatalt, középkorút, időset egyaránt beleértve). Vagyis épp az értékeknek az a „természetes összemérése”, „összemérődése” marad el, amiről erdélyi viszonylatban Kántor Lajos is többször beszélt, márpedig az elősegíthetné azok természetük szerinti kiválasztódását, önértékük s önsúlyuk szerinti megmérettetését. (Lehetséges azonban, hogy ezzel a mai „kanonizáltak” közül is jó néhányan póruul járnának?)

3. (Elfordulás a hagyománytól?)

Nem hagyható említetlenül, hogy utóbbi évtizedeink társadalmi, mentális és értékváltozásait figyelve ugyanazt állapítja meg a koherenciával, egységgel, önazonossággal kapcsolatban az idősebb nemzedékhez (nemzedékemhez) tartozó, s szintén a hagyományosan értett (cseh)szlovákiai magyar irodalomban nevelkedett Alabán Ferenc, mint az 1991-es születésű (magyarországi) Sipos Balázs: „A régebbi, eredendően szintézisteremtésre irányuló eszmeiség átértelmeződve látszik felbomlani – írja. – A teret nyert posztmodern szellemiség szempontjából valóban lényegtelenné válhat az önazonosság megőrzésének – az egyéni és kollektív identitásnak – összehangolására tett kísérlet”, hiszen „a választható identitások szétszóródnak a nyelvben, és minden érvényességi igény valójában az adott diskurzus függvényévé válhat”. Alabán ugyanakkor elismeri az egyén csoportjával való azonosulásának „a kulturális hagyomány elfogadásán és követésén” alapuló útját is, s hogy egy nemzeti kisebbségi közösség „elsősorban a hagyományaiban fejezi ki önazonosságát”. És „azok számára is, akik kétségbe vonják, illetve tagadják a szlovákiai magyar irodalom és kultúra létét”, fontosnak tartja hangsúlyozni, hogy ez esetben „nem a kultúra szintje, illetve milyensége az értékhatározó és fontos, hanem az ahhoz való viszonyulás és az azzal való azonosulás, amely által az egyénnek a csoportjával, a közösség tagjaival való identitását nyilvánítja ki”. Alabán szavait egyetértőleg nyugtázva nem mehetünk el szó nélkül azon jelek és jelenségek mellett, melyek a 2000-es évek közepén írt dolgozata óta továbbra is a szlovákiai magyarság „kulturális hagyományától való elfordulására” utalnak, s melyek akár a kulturális, illetve csoportidentitásának meggyengülésével is kapcsolatba hozható, többek közt erőteljes népességfogyásban (elvándorlás, asszimiláció stb.) megnyilvánuló eróziójával is összefüggésben lehetnek.

IV.

1. (Hol van otthon az ember?)

1989 a szlovákiai magyar író életében is a legnagyobb változást azzal hozta, hogy úgymond *kinyitotta* számára a világot. És most már nemcsak szellemi értelemben tárultak előtte szélesre a szabad és korlát(ta)lan tájékozódás kapui (melyek a digitalizáció és az internet elterjedésével ismeret-

szerezési lehetőségeit és szokásait is mérhetetlenül megváltoztatták), hanem a valóságban is. Ettől kezdve szabadon mozoghat a világban, mindazon kötöttségek és gúzsok nélkül, melyek addig képesen is, valóságosan is szűk határok közé szorították. Mindez olyan új tapasztalatot jelentett a számára, melyet korábban, illetve a „létezett szocializmus” évtizedei alatt nem ismerhetett. Az 1989 után felnőtt, illetve született nemzedékek világlátását, világérzékelését pedig természetesen már ezek az új tapasztalatok, megváltozott életlehetőségek és -stratégiák is igazították.

Vegyünk ezzel kapcsolatban közelebről néhány példát. Az újonnan indulók közül, mondjuk, a már emlegetett Durica Katarinát. Akinek, elődeivel összevetve, már az életrajza sem szokványos, s amelyet azért is érdemes idéznünk, mert a „ki és mi a szlovákiai magyar” kérdését is új megvilágításba helyez(het)ti, és eddigi válaszsztereotípiáink felülvizsgálatára készíthet. Durica Pozsonyban született az 1980-as években, a Csallóközben nőtt fel, Nagyszombatban járt egyetemre, majd Budapestre költözött; hosszú időket töltött a „nyugati világban”; volt idegenvezető, egy szlovákiai magyar miniszter szóvivője, továbbá illegális éjszakai mozikarító az Amerikai Egyesült Államokban, húszéves korában fél évre Egyiptomba ment, ám amikor hazajött, hamarosan újból útra kelt; élt a Karib-szigetek egyik parányi szigetén, ahol a lakosság több mint 95 százaléka fekete; dolgozott Jordániában, Tunéziában és Törökországban; későbbi – budapesti – férjével Brüsszelben ismerkedett meg, s a szlovákiai magyar lapokon és portálokon kívül tucatnyi magyarországi, szlovák és külföldi papíralapú kiadványba és online felületre írt; az afrikai élményeit feldolgozó *Szökés Egyiptomba* című első lektúrájának szlovák kiadása pedig hónapokig vezette a szlovák könyves sikerlistákat.

Bizony, más világ, más életút és -modell, más sors(tapasztalat), más érzékenység ez, s nemcsak Duba Gyulákéhoz, Dobos Lászlókéhoz, hanem az elmúlt hetekben elhunyt egyszemű éjszakai Kulcsár Ferencéhez vagy akár egyik-másik íródiásához képest is, és teljesen más ahhoz viszonyítva, amit „szlovákiai” vagy „felvidéki” magyar tapasztalatnak tudtunk korábban. Vagy itt van a komáromi Fekete Anna, aki középiskoláit már a magyar fővárosban fejezte be, első verseskötetét a Fiala Írók Szövetsége adta ki, az osztrák fővárosban járt egyetemre, ahonnan Brazíliába ment orvos-anasztéziológusnak, s onnan küldözgette magyar verseit a magyarországi és szlovákiai lapoknak. Az első verseskötetével az idén debütáló kémendi Veres Erika ezzel szemben Törökországban, Isztambulban él, és török költőket fordít magyarra. S noha már korábban, a megelőző nemzedékek esetében is előfordult, hogy egy-egy alkotójuk különböző okokból Magyarországra települt, illetve Budapestre költözött (Varga Imrétől kezdve az Iródiával induló Krausz Tivadaron vagy Bolemant Lászlón keresztül, mondjuk, az 1990-es évek második felében kezdett Pénzes Tímeáig), s onnan tart(ott) szorosabb-lazább kapcsolatot a szlovákiai magyar irodalommal, az újabban indulók (kezdők) már egy minőségileg más helyzetet testesítenek meg, és más magatartást, más identitást képviselnek. Így a rendszerváltás évében született Palágyi László is, aki közvetlenül gimnáziumi érettségije óta Budapesten él, miként a nála valamivel idősebb Kálmán Gábor, továbbá a néhány éve kezdett Rácz Boglárka, és ott élnek a most indulók: Nagy Hajnal Csilla, Gužák Klaudia, Bese Bernadett vagy a legfrissebb elsőkönyves R. Nagy Krisztián is, és kevés az esélye, hogy egyszer hazatérjenek.

Haza?

Hiszen ők már ebben a kitágult földrajzi, politikai és szellemi térben vannak otthon...

1.1. (Kitérő: A név maga az ember?)

És lehet, ezt a korábbiakhoz viszonyítottan *mást (másultat)*, vagy nevezzük így: új, másféle, kialakulóban levő identitást (esetleg stabil- vagy konstansidentitás-nélküliséget), de mindenképpen különállást, elkülönülést jelzi már Durica Katarina (választott írői) nevének, névhasználatának szlovákos, illetve kevert, szlovák-magyar formája is. Ami esetleg a név hagyományosan identitásjelölő, -hordozó funkciójának roncsolódását is jelezni kívánja; s a személye és a neve közti távolságtartással a név és személyiség találkozásának véletlenszerűségét is hangsúlyozhatja. Igaz, már megelőzően is ismerhettünk példát – szlovákiai magyar írónál is – ilyesmire, méghozzá elég *egyedi* módon: György Norbert használt ugyanis idegen névformát (keresztnev, családnév) a regénye fölött álló írői neve: a Norbert György megválasztásával. (Mi több, a szerzőnek ez az identitásbújócskája, „alkotói személyiségének elrejtése” olyan frappánsra sikeredett, hogy ezzel – recenzense, Vajda Barnabás szerint – esetenként még ismerőseit is megtévesztette, akik nem tudták, „vajon »Norbinak« vagy »Gyurinak«

kell-e őt szólítaniuk”). De ezt a fajta *nyelvi multikulturalitást* (identitássemlegességet?) jelzi Hunčík Péter vagy Strieženec Alex nevének tudatosan meghagyott szlovák írásmódja, sőt a legfiatalabbak, a most jelentkezők között is egyre többeknél tűnik fel a szlovákos hangzású név vagy idegen névforma: Gužák Klaudiánál például, vagy Janković Nóra nevében a szerb lágyítójeles betű. Hol van már az idő, amikor a pályakezdő szlovákiai magyar írók *Próbaút* című antológiájáról írva, többük nevének idegenes hangzásával (Farnbauer, Fellingner, Krausz, Talamon) kapcsolatban recenzensük, Zalán Tibor három évtizede még a névváltoztatás, névmagyarítás ötletét is felvetette? S bár más jellegű érdekességként, de itt is megemlíthetném, hogy a pozsonyi Phoenix Polgári Társulás szerkesztőjének, a női regényeket író Catalina Bianchinak neve is szlovákiai (felvidéki) magyar író, az ipolysági gimnáziumi tanár Bolgár Katalint rejti.

2. (A „bársonyostól” a maffiatörténeteken át a „rendszerváltás utáni időszak korrajzáig” és a nyelviidentitás-nélküliségig – új csapások a láthatáron?)

Azaz, tetszik, nem tetszik, nem lehet észrevétlenül hagyni, hogy ha létezett is valaha a történelmi kényszerek hatására kialakult szlovákiai magyar közösségi identitás, ha bizonyos szempontból s értelemben – legalább nagyrészt – integráns vagy koherens egységnek, képződménynek tekinthetünk is a szlovákiai magyar irodalmat, ez most változóban, lehet, megszűnőben is van. Nem véletlenül láthattam például Durica neve mellett már többször a 'felvidéki író' meghatározást, mint a 'szlovákiai (v. felvidéki) magyar író'. És ezt kell gondolnom akkor is, ha közben tudom, hogy éppen az ő legújabb, tehát harmadik, szintén a Librinél az idei Könyvhétre megjelent regénye személyes beszámolókon alapuló, véresen vaskos – ha úgy tetszik: szlovákiai magyar – tényanyagot dolgoz fel: az 1990-es évek Dunaszerdahelyének hírhedt maffiavilágát. (Csak érdekességként említem, hogy erre az élmény- és valóságanyagra épült már 2005-ben Barak László jelentős szakmai és olvasói sikert elért verseskötet-kompozíciója, a *Retúr a pokolba* is. Sőt, újabban Szomolai Tibor is feldolgozta a szóban forgó időszakot és anyagot *A klán* című nemrég vaskos maffiaregényében.) Durica és Szomolai könyvei bizonyos értelemben egyúttal az elmúlt évtizedek (cseh)szlovákiai magyar szépprózájának szociografikus-realisztikus vonulatát, az önéletrajziségra alapozott, s abból kibontott történetmesélés hagyományát folytatják. Azaz azon a nyomvonalon indultak, amelyen előttük például Dobos László, Duba Gyula, Gál Sándor vagy Bereck József haladt. Szemléletüket s részben mondandójukat, témaválasztásukat azonban már kisebb-nagyobb részben a rendszerváltás utáni esztendők valóságeselemei igazítják. Ahogy Szomolai Tibor mondta egyik nyilatkozatában: a felvidéki magyarságról kívánt írni, amihez azonban „hozzátartozik a Pápay-klán, a fóliázás és a dunaszerdahelyi foci is” (de tett ilyen kijelentéseket a felvidéki magyarság sorsát történetekbe s keretbe fogó szándékáról Durica is). Mellettük a negyvenes éveiben járó programmenedzser és befektetési tanácsadó debütáns, Bogyó Noémi az 1989-es bársonyos forradalmat helyezte története középpontjába első, a Kalligramnál tavaly megjelent *Vakfoltok* című regényében. De már más megvilágításban, mint korábban ugyanezt Duba Gyula vagy Grendel Lajos – nem szlovákiai magyar, hanem szlovák nézőpontból. Csillag Lajos bemutatkozó regényében pedig már a „rendszerváltás utáni időszak korrajzát” adja (Rácz Boglárka), s mintegy a „radikalizálódás mechanizmusát” mutatja be. (Igaz, történetét eleve kiemeli a szlovákiai magyar kontextusból, így kísérve meg azt tágabb összefüggésekbe helyezni.) S ebben a tulajdonképpen új, szlovákiai magyar térfélről belátható, illetve megélhető reality show-ban különleges helyet foglal el, még valahol a sor elején, György Norbert *Klára* című 2004-es regénye, mely viszont – Vajda Barnabás kifejezésével – „többszörös identitásbújócskát” folytat részben a szerző (narrátor) személyét, részben a címbeli Klára kilétét illetően, akiről kiderül, hogy még *önmagával sem azonos*. Vajda szerint György (vagy Norbert?) különleges atmoszférát teremt azzal, hogy regényének – szlovák–magyar („szlovmagy”?) keverék nyelve mellett – „hibás szórendjei”, „idegen (mondat)szerkezetek”, fonetikus átírásban szereplő angol jövevényszavai sajátos dimenzióba emelik át a történetét, ami egy új, szlovákiai magyar közegben is egyre gyakrabban megfigyelhető szociolingvisztikai jelenségre mutat rá. Vagyis György *Klárájának* nyelvi behatárolhatóságát, lekerékítetttségét, egyneműségét már nem tekinti elsődleges regényalakító tényezőnek, lévén hogy a nyelvkeveredést – nyelviidentitás-nélküliséget? – teszi meg műve szövegalakító tézisévé. Igaz, már nem abban a szokványos értelemben és egy kisebbségi írótól korábban

elvárt aggódással, hogy a nyelvromlás, nyelvfeladás veszélyére hívja fel a figyelmet, hanem egy olyan identitást jelenít meg, melynek (akinek?) ez a nyelvi elbizonytalanítottság adja meg a teljességét, mondhatni, biztonságérzetét.

S még mindig a nyelvnél tartva, a most harmincéves Száz Pál eddig könyvről könyvre váltogatata művei, úgymond, nyelvi *identitását*. Első regényével, a 2011-es *Arcadia* nyelv- és stílusimitációival például Balassi Bálint, illetve Csokonai nyelvébe és világába „szövegelt bele” (Csehy Zoltán), miközben a mai szleng elemeit is tudatosan engedte beszüremkedni könyvének két történetébe (*Daphnis búsongása, avagy A setét Arcadia*, valamint *Az csinált Arcadiának szép comoediája*). Ezzel szemben második könyve (*Halott föld, halott lányok*, 2013) napjaink kanonizálódott irodalmi nyelvén szólalt meg, míg legújabb, harmadik opusa – melynek könyvbéli Marad faluja megegyezik a szerző szülőfalujával, Pereddel –, a *Fűje sarjad mezőknek* című 2017-es, herbáriumként is olvasható, egyik értelmezője szerint „narratív rendezetlenségű” (Vida Gergely) „Phytolegendáriuma” viszont teljes egészében fonetikusán és rengeteg szlovakizmussal megspékelt mátyusföldi nyelvjárásban íródott.

A napjaink szlovákiai magyar műveiben újabban fellelhető identitásváltozatokra, identitásjátékokra azonban természetesen további példák is említhetők: elsőként említve Tózsér Árpádét, de Csehy Zoltán könyveiben is szaporák a szerep- és identitásjátékok, Németh Zoltán állati identitásokat próbálgat magára, Polgár Anikó pedig az antikba helyezi 20. századi (valóságos – valóságos?) önmagát, s még folytathatnánk, például Barak László legújabb verseskötetével is (*én nem menni lakni külföld*), amely szintén értelmezhető a meglehetősen kiélezett formákban és változatokban folyó jelenkori identitásküzdelmek felől.

3. (Az uszadékfa sodródása – avagy „Shakespeare-t Eminem ihlette a szonettre”?)

De hadd tegyek itt egy személyes kitérőt. Magam egy helyütt már négy évtizeddel ezelőtt az identitásproblémát és -küzdelmet jelöltem meg a 20. század egyik legfontosabb csomópontjának. Hat esztendővel később, 1983-ban pedig már így fogalmaztam: „...hősöm egyszerre groteszk és tragikus 20. századi pokoljárását az önazonosság megőrzésének kényszerítő parancsa és az önazonosság elvesztésének félelme indítja és motiválja. Századunk végéhez közeledve ennél kötelezőbb parancs és fojtogatóbb félelem aligha van.” Látható, az én életemben – az annak teret és időt adó, a személyiség uniformizálására törő totalitárius diktatúra felől nézve – milyen fontos szerepet töltött be az identitás problémája és meghatározó volta az ember tartására, cselekedeteire nézve. Látnom kell viszont – s más kérdés, hogy jó-e látnom, vagy nem –, hogy az utóbbi két-három évtizedben olyan irányba mozdult a (posztmodern?) világ, s mozdultak már a legújabb nemzedékek is, ahol az identitás kérdése bizonyos összefüggésekben és vonatkozásokban másodlagossá válik, és egyre nagyobb teret hódítanak maguknak az identitásnélküliség vagy különböző hibrididentitások ideológiai, eszméi. Vagyis az ún. 'szociológiai szubjektum' (társadalmi lény) helyét egy 'posztmodern szubjektum' veszi át, melyet (akit) egy amerikai kutató, Stuart Hall úgy ír le, hogy nincs „rögzült, lényegi vagy folytonos identitása”, amely (aki) számára „az identitás »mozgatható ünnep«” lesz, azaz „aszerint formálódik és alakul, ahogyan a minket körülvevő kulturális rendszerek reprezentálnak és megszólítanak bennünket”. (Ilyesmire gondolhatott a tavaly elhunyt, Angliában élt lengyel filozófus és szociológus, Zygmunt Bauman is, aki napjainkat a „folyékony identitás” korának nevezte. Ez alatt elsősorban világunk folyamatos változását értette, ami mára nemcsak a biztonságérzetét, hanem úgymond szilárd identitását is kikezdte, mely ennek következtében – a körülmények alakulása szerint – folyamatosan változhat.)

Nem meglepő hát, ha a Durica Katalin regényeiben megjelenő (szlovákiai magyar) identitásmin-tákat, -változatokat figyelve Petres Csizmadia Gabriella azt vizsgálta, hogy a „térhez és nyelvhasználatához fűződő [...] tisztázatlan vagy rétegelt kapcsolódási pontok keltette idegenségtapasztalatok hogyan vezetnek el az identitás elbizonytalanodásához”. A harmincas éveit derekán járó Kálmán Gábor viszont, aki 2011-es *Nova* című, a Kalligramnál megjelent regényével ugyancsak minden előzmény és irodalmi előélet nélkül robbant be az irodalmi köztudatba, saját, illetve regényhősei identitáshiányának, még inkább identitásnélküliségének eredőit így vázolja fel egyik interjújában: „...én például mindig, minden életkoromban idegen voltam. Három-négy évesen Érsekújvárról elköltözve a már összekovácsolódott csoportba később érkező magyar gyerek voltam a szlovák óvo-

dában. Megint később a szlovák elemi iskolában ugyanígy a beeső magyar srác. Aztán, amikor már elég idős voltam a Lévára mindennap buszozáshoz, akkor a már összekovácsolt osztályba késve érkező gyerek voltam a magyar iskolában is. Aztán délre költözés után a határ menti magyar iskolában megint csak késve érkező kívülálló. Gimnáziumba érve Pápán, Magyarországon én voltam a messziről jött szlovák fiú. Az egyetemen Budapesten nekünk, külföldieknek külön tanulmányi előadónk volt és külön kollégiumunk. És így tovább.” S a már szóban forgott, harminc körüli Száz Pál is így beszélt nemzedékéről: „...Ha megnézed a generációkat, láthatod, úgy sodródunk, mint az uszadékfa. [...] És itt nemcsak az egyik napról a másikra való ismeretlen irányba történő sodródásról van szó, hanem a megalkuvásokról is. A világ dinamikus, illetve azzá vált, éppen amikor gyerekek voltunk. A rendszerváltás meg a következményei, az átrendeződő társadalom, a járt és járatlan utak összemosódása telibe találta a gyerekkorunk. Mi voltunk az első generáció, amely számítógépes játékokat játszott (micsoda grafika!), de közben még voltak bandázások, bringázások, bunker-építési projektek. [...] A mi generációkban sok minden összeér: a régi formák, amelyek a későbbiekben feloldódtak, és az új dinamizmus, amelyhez az előzőek nem tudnak olyan elevenen alkalmazkodni. Mindenhol otthon vagyunk, de mindenhol idegenek...” És végül még egy idézet a már nála is fiatalabb, még egyetemista, Dunaszerdahelyről induló Mellár Dávid *Minden valóság egyszerre* című rövidprójából (aki mellesleg a Kalligram legújabb számában Németh Zoltán költészetének poszthumán értelmezéséről tett közzé értő tanulmányt): „Dorian Gray tükrébe nézni byroni spleennel. Az eltűnt idő nyomát keresni a százéves magányban. Az évszázad kurváit vinni ágyba. Tizenegyezer vessző is kevés lenne Don Juannak. Lefektetni Bovarynét. Végignézni, ahogy Putyin Kareninát dugja, Obama meg őszinte boldogsággal kamerázza. Egy valóság van, és abba minden belefér. Ha minden egyszerre valósulna meg az állandó teremtődésben és múlásban. Ha kilépnénk belőle. Látnád lovagolni Sancho lován Picassót. Ellopnád Van Gogh fülét George Sandtól. Rimbaud Afrikában Hendrixet baszná kéjesen egy döglött tevéen, koszosan fénylő aranyrudak közt. Petőfi Michelle Wilddal egy pornóban kokót szívna. Kerouacot Goethe vinné el stoppal Weimarból Denverbe. Kiderülne végre, hogy Mindenmindegy Jakab Mickey egérbe volt szerelmes. Hogy Shakespeare-t Eminem ihlette a szonettre. A fiatal Márai meg az öreg Coelho közeli rokonok, pedig nincs bennük semmi azonos. [...] Penelopé titokban szülte Joyce-ot. Az apa vagy Sade márki, vagy akárki. Túl sok. Túl sok lenne minden valóság egyszerre.”

Szlovákiai (felvidéki)? Magyar? Próza? Irodalom? Fogadjuk el mindnek, meg egyiknek se?

Ki tudja?

Az idő dönt minderről, s nem a válaszuk...

(S csupán margóra, mert ez már egy másik irányba is elvinne bennünket: az identitásküzdelmek, identitásformák, nemzeti identitásképletek és a transzkulturalitás összecsapása felől értelmezi Németh Zoltán legújabb, egészen kiváló eszme-futtatásában a futball és a stadionok világát – az Athletic Bilbao baszk és a dunaszerdahelyi DAC [elvileg szlovákiai/felvidéki magyar] labdarúgó-csapatok megtettesítette csoportideológiák elemzésével.)

V.

1. (A történet vége? Egy új kezdete?)

Újból végiggondolva az előzőeket, lehet, általános(abb) érvennyel, az ún. határon kívüli magyar irodalmak vonatkozásában is el kell fogadnunk a délvidéki (/jugoszláviai/vajdasági) Bányai János meglátását, aki szerint a 2000-es évek elején befejeződött „egy történet”, amely 1918-ban kezdődött el, noha a ’történet vége’ itt nem azt jelenti, hogy „megszűnt” valami, csak azt, hogy onnan *egy másik történet* vette kezdetét. Azaz, értett egyet a fentebb már e vonatkozásban is idézett Tózsér Árpáddal, „az új magyar irodalom történetében a törésvonalak többé nem a határok mentén” jönnek létre, hanem azok „az egymással vitában álló, de egymást ki nem záró, egyidejű kánonok és kulturális keretek szerint” alakulnak. Vagyis „a határok nyitottak”, melyek „megkülönböztetnek” ugyan, „de nem választanak el”. S ez már valóban *egy másik történet* (is lehet). Erre vonatkozhat egy további megközelítésben az amerikai Francis Fukuyama elhíresült tételére utalva Duda Gyula is: „A történelem elmúlt. Mintha jó ideje a folyamatos jelenben élnénk, a huszadik század neveltjeiként a huszonegyedik században.” Vagyis a

törésvonal itt is húzódhat, abban az értelemben, hogy – tárgyunknál maradva – a kortárs szlovákiai magyar írókat nézve már mind népesebb vonulatot alkotnak a 21. század „neveltjei”, akik egyre értetlenebbül tekintenek a 20. század még itt maradt, az új évezredben tétován csetlő-botló figuráira, s azok életvalóságának, léteitényeinek értelmezésére lassan már fogalmaik sem lesznek. Akiket nem egy esetben már – s ez is mind gyakoribb tünet – nem a műveikből, hanem a műveikről szóló irodalomból (és annak általánosításából, csúsztatásából, egykori valóságukat minősítő vaskos ideológiákból, ideológiai tantételekből) ismernek csak, s korántsem látják megtérülőnek (kifizetődőnek) alapsabb megismerésüket. És eljöhét az idő, amikor már abból sem. Hiszen megbízható kiadványlisták, megfelelő kritikai recepció, továbbá összegző bibliográfiák, valamint elhivatott irodalomtörténészek és kutatók nélkül a szlovákiai magyar irodalom történéseinek, történetének, alkotóinak, műveinek pusztá áttekintése is egyre lehetetlenebb feladatnak látszik, melyek híján hovatovább már annak az egyszerű nyilvántartás szándékával elgondolt dokumentálása, feldolgozása is pusztá óhaj maradhat. Vagyis megtörténhet, hogy míg a somorjai Fórum Intézet, valamint a szlovákiai magyar történészek és történészhallgatók jóvoltából a szóban forgó nemzetrész politika- és köztörténete a lehetséges részletekig feldolgozást nyerhet, addig irodalmának, irodalmi életének története – tehát társadalomtörténetének egy további fontos vetülete – feltáratlansága, rögzíthetlensége okán egyre követhetlenebbé, illetve láthatatlanabbá válik. Márpedig ha elfogadjuk ugyancsak Bányai János tételét, hogy a határon túli irodalom is *magyar irodalom*, az iméntiek hiánya a 2000-es évek elejétől a magyar irodalom történetének áttekinthetőségét, összefoglalhatóságát is nagy mértékben nehezíti majd. Kérdés viszont, hogy a folytonosság figyelmen kívül hagyásával, a történelmi folyamatok és történeti szempontok mellőzésével nem vesznek-e semmibe a közösségi-társadalmi diszkusszióknak olyan elemei és dimenziói is, amelyek láthatóvá és megérthetőbbé, értelmezhetőbbé tennék azt az utat, melyet története során a szóban forgó nemzetrész nemzettestből történt, száz évvel ezelőtti kiszakítása után megtett. Illetve van-e még – lehet-e még – szükség(e a jövőnek) ezen utak és folyamatok belátására, akár egy, ez esetben az adott irodalomrész történetének vonatkozásában is?

2. (B. m.?)

Végül, elgondolkodásra, még egy felvetés. Demográfiai mutatók, népességstatisztikák igazolják, hogy az elmúlt száz év során, de különösen az utóbbi másfél-két évtizedben a határon túli magyar közösségek közül a (cseh)szlovákiai (felvidéki) magyar népesség lélekszáma csökkent a legradikálisabban, illetve a leggyorsabb ütemben. Csak 1950-től, az utóbbi közel hetven évet nézve (s még akkor is, ha az 1970–1980-as években ez a szám valamelyest növekedett): 1950-ben 354 000 (ez az adat még a reszlovakizáció hatását tükrözi), 1961-ben 518 000, 1970-ben 552 000, 1980-ben 559 000, 1991-ben 567 000; ám a rendszerváltás óta: 2001-ben 520 000 (azaz tíz év alatt mínusz 47 000), 2011-ben 458 000 (vagyis újabb tíz év alatt mínusz 60 000) – azaz az utóbbi két évtized alatt több mint 100 000 a fogyás). S ha az ilyen mértékű marad, és 1991–2001 között 40 000, 2001–2011 között 60 000 volt a csökkenés, 2021-ig újabb hatvan vagy már esetleg nyolcvanezerrel kevesebb lesz (lehet) a szlovákiai (felvidéki) magyarság lélekszáma, azaz 400 000 vagy 380 000 marad? S ebben benne van az a választási, illetve népszámlálási magyaroknak nevezhető, főleg fiatal(abb) évjáratú népesség is, akik tartósan külföldön élnek, dolgoznak, de állampolgárságukat, esetleg szüleiknél bejelentett lakcímüket ideiglenesen (?) még megtartották, ám kulturális értékteremtő és -fogyasztó erejük már nem odahaza, nem a szlovákiai (felvidéki) magyarok körében érvényesül, nem annak gyarapodását szolgálja. Felvethető a kérdés, nincs-e (nem lehet-e) mindez összefüggésben – természetesen sok egyéb mellett – a kulturális-nyelvi kötődés meggyengülésével, az Alabán Ferenc emlegette közösségi identitás sérülésével, s nem játszott-e (játszik-e) bele mindebbe nagymértékben a szlovákiai (felvidéki) magyar kultúra integritásának, koherenciájának megbomlása, szervezetségének fellazulása?

Más megközelítésben: a szlovákiai magyarságot nézve beszélhetünk-e még egy olyan íratlan „társadalmi szerződésről”, amelyről Bányai János szolt tizenöt évvel ezelőtt, s amely közösséggé tehet egy kisebbséget, mert az összetartja, s amely nélkül „nem lennének közösségek”? Azaz a szlovákiai magyarság tud-e még, kíván-e még közösségként létezni, és nem indult-e bomlásnak máris? Továbbá létezik-e, létezhet-e még olyan sajátos és közös létélménye, létszemlélete ennek a rohamosan fogyó nemzetrésznek, mely kifejeződésre lelhet az irodalomban is, s nem ennek a bom-

lásnak a jegyeit hordozzák-e azok a jelenségek, amelyek irodalmában, irodalmi életében különösen évtizedünkben, napjainkban pedig kiváltképp egyre erőteljesebben mutatkoznak meg, s környörtelesen szembenállásokká látszanak merevedni?

Mindenesetre meggondolkodtató, amire Beke Zsolt figyelmeztetett még 2016-ban „kultmag”-jában, a Dunsztban: „Az utóbbi évtizedekben sem a politikai, sem a gazdasági, sem pedig a »szűkebb értelemben vett kulturális elit« közül egyik irányból sem látni »olyan átfogó kezdeményezést, amely [...] időközben kétfelé szakadt szlovákiai magyar közösség számára egy általánosan elfogadott, tartós minimumként szolgálhatott volna, és amely a lehető legtöbb társadalmi rétegnek friss gondolatokat, nekik tetsző kultúrát biztosíthatott volna.» Egyúttal figyelmeztetve a kultúra támogatása – főleg a Magyarországról érkező pénzforrások felhasználása – körüli kérdőjelekre is, vagyis arra, hogy – mint véli – „a gazdasági elit egy része bevételi forrásként tekint a kisebbségi kulturális támogatásokra, mások pedig ezen az úton szeretnének ebbe az elitbe bekerülni – politikai nexus, kis lobb, majd rizikómentes jövedelem, így néz ki számukra a kérdés”. Más oldalról viszont egy korábbi szlovákiai magyar parlamenti képviselő indulatos (modortalan?) s meglehetősen kócos magyarságú Facebook-bejegyzése nemkülönben érdekes és szerföltt tanulságos lehet tárgyunk szempontjából (is), aki egy minapi irodalmi ütésváltáshoz fűzött megjegyzésében a következőképpen fakadt ki: „Azt írja itt valaki, hogy »tisztességes felvidéki irodalmat tudjunk csinálni«. Kérdem én, minek, arra a kis időre, ami már csak kb. pár évtized a mostani asszimilációs tempó mellett?! Fenntartható felvidéki irodalmat csináljatok, b. m., amihez kell fenntartható magyarság, az pedig nemzeti szempontok nélkül lehetetlen. Olyan irodalmat csináljatok, amelyik ehhez hozzájárul, baszszátok meg! Egyébként nincs rátok szükség!”

3. (Összefoglalásul?)

Összefoglalásul tehát: ha vannak is (még) szlovákiai magyar írók (a szó korábbi értelmében), bizonyos, hogy mellettük – főleg a fiatalabb nemzedékek tagjai közt – már megjelentek azok a felvidéki – Felvidékről (Szlovákiából) származó, itt született, illetve gyermekkorukat itt töltött vagy itt nevelkedett – írók, akiknek már nincs, úgymond, meghatározó ’szlovákiaiság’-élményük, és identitásuknak már nem képezik döntő elemeit a „nemzetiségi lét”, a „határontúliség” jellegadó vonásai, az egy országba – s még kevésbé egy utódállamba – zártság megmásíthatatlan ténye. És akik már nem tekintik előzményüknek az *ún.* szlovákiai magyar irodalmat.

Továbbá, a következőket feltételezve:

1. hagyományos értelemben vett szlovákiai magyar irodalmi műhelyekről ma nem beszélhetünk, akkor sem, ha néhány újabban szerveződő csoportosulás, friss elhatározás, illetve akarat is keresni kezdte itt a megnyilvánulási formáit, műhellyé (műhelyekké?) szerveződésének lehetőségeit, identitását;

2. hagyományos (korábbi) értelemben vett szlovákiai magyar irodalomról a jelenre vonatkoztatva nem vagy csak egyre szűkülő értelemben, s csak az egymást követő új nemzedékek számára mind kevésbé értelmezhető és mobilizálható múltra vonatkoztatva beszélhetünk;

3. az utóbbi évek fejlődési irányait és a legújabban fellépő szerzőket nézve vélhetően a ’szlovákiai magyar irodalom’ fogalom használata tovább problematizálódik, mint ahogy 1918 előttre sem használhatjuk a ’felvidéki irodalmat’ megkülönböztető értelemben, miközben, mint anno, felvidéki (illetve szlovákiai) magyar írók: itt élők, innen elszármazottak, itteni gyökereiket meg nem tagadók és innen vett írói anyagukat műveikben továbbra is aktivizálók a jövőben is lesznek;

4. a magyar irodalomnak (várhatóan) változatlanul megmaradnak bizonyos felvidéki (szlovákiai) magyar (intézményes) fórumai (esetleg – egymással párhuzamosan, sőt egymás ellenében is! – ugyanolyan jellegűből több is);

5. s az is lehetséges, hogy a szlovákiai (felvidéki) magyar írók műhelyei a jövőben egyre kevésbé korlátozódnak majd – de már a jelenre vonatkoztatva sem mondható ez el teljes mértékben – Felvidékre (Szlovákiára), s azok elvileg a magyar nyelvterület egészén szétszórva is megtalálhatók (elképzeltetők) lesznek majd.

És végül Pozsony és Kassa ismét közelebb kerül(het) Budapesthez, mint egymáshoz – akárcsak 1918 előtt, s szemben az 1918–1989 közötti évtizedekkel.